

STRUČNO MIŠLJENJE INTERDISCIPLINARNE RADNE GRUPE POVODOM ODLUKE O IZMENI UDŽBENIKA BIOLOGIJE ZA 8. RAZRED

Pobeda cenzure nad naukom

U ovom dokumentu se razmatraju proceduralna, a potom sadržinska pitanja, kao i pojmovi koje je radna grupa Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije osporila u udžbenicima biologije za osmi razred.

Proceduralna pitanja

Stava smo da je izmena sadržaja sedam od osam već primenjivanih udžbenika Biologije za osmi razred osnovne škole **cenziura stručne i naučne misli**. Ovim postupkom se istovremeno i osporava ustanovljena zakonska procedura putem koje se procenjuju standardi kvaliteta udžbenika i donosi stručna odluka o njihovom usvajanju i odobravanju, kao i o praćenju i povlačenju.

Zakon o udžbenicima ("Sl. glasnik RS", br. 27/2018) jasno definiše proceduru prema kojoj su navedeni udžbenici usvojeni za primenu u prethodnoj 2021/22. školskoj godini. Takođe, u skladu sa ovim Zakonom, navedeni udžbenici su zadovoljili osnov usklađenosti sa Standardima kvaliteta udžbenika što je omogućilo njihovo usvajanje.

Procedura na prvom mestu podrazumeva podnošenje zahteva za odobravanje rukopisa udžbenika Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (u daljem tekstu Ministarstvo) (član 22. ovog Zakona). Svaki takav zahtev treba da sadrži i elaborat sa tri stručne ocene kvaliteta rukopisa udžbenika koju daje *recenzentska komisija izdavača* sačinjena od „najmanje tri člana iz reda stručnjaka za odgovarajuću oblast za koju se dostavlja rukopis udžbenika, pri čemu jedan obavezno mora da bude iz redova nastavnika koji neposredno učestvuju u izvođenju nastave“. Primerke jednog rukopisa udžbenika i elaborat Ministarstvo zatim dostavlja Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije (u daljem tekstu ZUOV) radi stručne ocene kvaliteta rukopisa udžbenika (Član 23. ovog Zakona). Stručnu ocenu daje *komisija sačinjena od zaposlenih u ZUOV-u, ili drugih stručnih lica* ukoliko u ZUOV-u nisu zaposlene osobe sa odgovarajućim obrazovanjem. Stručna ocena daje se na osnovu ispunjenosti standarda kvaliteta udžbenika propisanih članom 18. Zakona o udžbenicima. **Svih osam odobrenih udžbenika biologije za osmi razred je ispunilo zahtev usklađenosti sa Standardima kvaliteta udžbenika.** Pomenuti zahtev je postavljen „radi postizanja kvalitetnog i uravnoteženog obrazovanja i vaspitanja, *zasnovanog na tekovinama i dostignućima savremene nauke, prilagođenog psihofizičkim, uzrasnim i ličnim obrazovnim potrebama svakog deteta, učenika i odraslog*“ (član 18. ovog Zakona). Zakon dalje kaže da „standardi predstavljaju uslove koji se odnose na sadržinu, pedagoško-psihološke zahteve,

didaktičku i metodičku obradu, jezičke zahteve, izradu, grafičku, likovnu i tehničku opremljenost udžbenika, zavisno od oblika, medija i namene“ (član 18. Zakona), te **je njihovim usvajanjem nesporno da su odobreni udžbenici u redovnoj i zahtevnoj proceduri svojom sadržinom odgovorili na sve navedene kriterijume.**

Procedura stručne provere kvaliteta udžbenika je proces u kojem ZUOV, na osnovu uočenih nedostataka, može da donese odluku o odbijanju zahteva za odobravanje rukopisa (član 18. Zakona). Međutim, na osnovu pozitivnog mišljenja stručne komisije ZUOV-a, *ministar je doneo rešenje o odobravanju rukopisa udžbenika.*

Zakon o udžbenicima propisuje i proceduru povlačenja udžbenika, i ZUOV je odgovoran da kontinuirano prati kvalitet udžbenika i rezultate njegovog korišćenja u obrazovno-vaspitnom radu (član 37. Zakona) prema uslovima koje propisuje ministar (član 37. Zakona). **Budući da ne postoje podaci o praćenju ZUOV-a koji bi uslovili traženu izmenu sadržaja sedam udžbenika biologije, smatramo da je izmena učinjena protivno Zakonu o udžbenicima, u netransparentnom procesu, koji povlači sa sobom više spornih pitanja koja će biti dalje izložena.**

Ministar prosvete, nauke i tehnološkog razvoja se „zbog polemike koja je u proteklih nekoliko dana prisutna u javnosti, a odnosi se *na sadržaje udžbenika biologije za osmi razred*“ obratio Nacionalnom prosvetnom savetu (u daljem tekstu NPS) dopisom broj 601-00-1/2022-01/35 od 12.09.2022. za *stručno mišljenje o delu programa nastave i učenja biologije za osmi razred osnovne škole.*

Postavlja se pitanje zašto je ministar naložio korake koji su sprovedeni, jer su oni u suprotnosti sa zakonskom procedurom koja jasno predviđa korake u kontinuiranom praćenju kvaliteta udžbenika i njihovoj primeni u obrazovno-vaspitnom radu. Nadalje, nije jasno zbog čega je prvi dopis upućen NPS-u, a ne ZUOV-u, telu koje je odgovorno za proceduru praćenja. Ukoliko je zahtev učinjen zbog „polemike u javnosti“ koja se „odnosi na sadržaje udžbenika biologije“, zašto je od NPS-a traženo stručno mišljenje o delu programa nastave i učenja biologije, odnosno kako se od sadržaja udžbenika stiglo do višeg nivoa – *programa nastave i učenja*? Takođe, po kom osnovu je ministar tražio od NPS-a novo stručno mišljenje o delu programa nastave i učenja biologije, *kada je NPS 2019. godine dao pozitivno mišljenje na program nastave i učenja za predmet biologija za osmi razred uz konstataciju da obrada svih pojmova ostaje u granicama biologije kao naučne discipline?*

Reagujući prema navedenom dopisu (u odgovoru NPS-a navedenog pod istim delovodnim brojem 610-00-1/2022-01/35 ali drugim datumom od 17.08.2022.), NPS je zatražio stručno mišljenje Srpskog biološkog društva i svih katedri bioloških fakulteta univerziteta u Srbiji i Instituta za biološka istraživanja „Siniša Stanković“. **Svi delegirani predstavnici na sastanku ekspertske grupe su *jednoglasno* ocenili da je „program nastave i učenja biologije za osmi razred osnovne škole**

zasnovan na naučnim činjenicama“, a sa jednim glasom protiv¹ da „nijedna interpretacija programa ne može da sadrži *elemente ideologije* i da se mora voditi računa o psihološkim i sociološkim predznanjima učenika kada je u pitanju interpretacija udžbenika“ (dopis Ministarstvu od strane NPS broj 610-00-00331/18/2022-07 od 19.09.2022).

Na osnovu navedenog stava NPS-a, ministar se tek tada obraća ZUOV-u, sa zahtevom da se preispitaju sadržaji odobrenih udžbenika biologije za 8. razred, u delu interpretacije sadržaja programa nastave i učenja koji se odnosi na „biološki smisao adolescencije“ i pripadajući deo didaktičko-metodičkog uputstva za ostvarivanje programa (dopis Ministarstva broj 650-02-00351/2022-07 od 20.09.2022.). Formirana je radna grupa koja ni po jednom kriterijumu nije reprezentativna ni merodavna za razmatranje sadržaja udžbenika. Naime, u grupi nema ni biologa / biološkinja (što je neophodno zbog kriterijuma stručnosti) ni žena (što je neophodno zbog same teme koja se tiče polnog i rodnog identiteta). Nije poznato prema kom kriterijumu su baš te osobe birane u članstvo u ovoj radnoj grupi, niti zbog čega je njihov izbor čuvan u tajnosti. Ako je važno da „nijedna interpretacija programa ne može da sadrži elemente ideologije i da se mora voditi računa o psihološkim i sociološkim predznanjima učenika kada je u pitanju interpretacija udžbenika“, moralo bi se očekivati da u ovoj radnoj grupi, pored sociologa bude *bar jedan pedagog*.

Radna grupa je, u roku od svega nekoliko dana, izvršila analizu naznačenog dela sadržaja osam odobrenih udžbenika i utvrdila da postoje navodni nedostaci koje treba ispraviti u sedam od osam udžbenika. Na osnovu navodnih uočenih nedostataka, ZUOV je uputio obrazloženje izdavačima udžbenika koji su bili dužni da u roku od deset radnih dana dostave ispravljen rukopis udžbenika, o čemu je obavješteno i Ministarstvo u dopisu broj 1645-1/2022 od 03.10.2022. Ovakva odluka osporava merodavno mišljenje različitih tela koja su se prethodno izjasnila o udžbenicima. Uz to, takvom brzom ili ishitrenom odlukom, ukinuta je i osporena mogućnost da nastavnici i učenici, to jest oni koji na supstantivan način učestvuju u procesu obrazovanja, reflektuju o iskustvu korišćenja udžbenika.

Zakon o udžbenicima u članu 40 takođe definiše šta znači novo izdanje udžbenika i kaže da je reč o izdanju „koje se izdaje sa nepromenjenim sadržajem (te) ne podleže ponovnom odobravanju“. Radna grupa je dala mišljenje da udžbenike ne treba sasvim povući iz upotrebe, već da je u njima potrebno ispraviti određene nedostatke. Ipak, mišljenje Radne grupe je *takvo* da ne može da se podvede pod izmene koje se ne smatraju promenom sadržaja, već naprotiv, supstantivne su prirode, tako da su udžbenici morali da prođu ponovnu zahtevnu i zakonski definisanu proceduru usvajanja. Pažnju na proceduru skreće i Srpsko biološko društvo u javno dostupnom dopisu

---

¹ Protiv je glasala jedino predstavnica Srpskog biološkog društva, a njihovo saopštenje o razlozima takvog glasanja možete pronaći na sajtu Društva: [Saopštenje za javnost Srpskog biološkog društva povodom odluke o ispravljanju nedostataka u udžbenicima iz biologije za osmi razred osnovne škole | Srpsko Biološko Društvo \(serbiosoc.org.rs\)](https://www.serbiosoc.org.rs/)

(Saopštenje Srpskog biološkog društva od 19.10.22.). Tu se izražava zabrinutost u vezi s načinom izmene udžbenika koji autorima sedam udžbenika uskrađuje autonomiju, „vršeći direktne intervencije u tekstu, brišući ili menjajući njegove pojedine delove“.

Pitanja na koje stručna javnost ostaje bez odgovora su sledeća: na koji je način ZUOV kontinuirano pratio kvalitet udžbenika i rezultate njihovog korišćenja u obrazovno-vaspitnom radu, do formiranja ove radne grupe, što je u obavezi prema članu 37. Zakona o udžbenicima? Ukoliko je praćenje izvršeno, i ukoliko podaci iz praćenja do sada nisu pokazali da postoje nedostaci u kvalitetu udžbenika ili u njihovoj primeni, zašto radna grupa to nije uvažila? Kako je spram zaključaka *kontinuiranog* praćenja definisan jednokratni zadatak radne grupe? Da li je radna grupa uopšte bila upoznata sa ovim podacima, ukoliko ih je bilo, i na koji način su ih uvažili u analizi dela sadržaja rečenih udžbenika?

Sadržinska pitanja

Osnov za obrazovanje Radne grupe bio je, kako je naznačeno, zaključak NPS da je „program biologije za 8. razred osnovne škole zasnovan na naučnim činjenicama“, *ali* „da nijedna interpretacija programa ne može da sadrži **elemente ideologije** i da se mora voditi računa o **psihološkim i sociološkim predznanjima** učenika kada je u pitanju interpretacija programa, budući da đaci psihologiju uče od drugog razreda srednje škole, a sociologiju od trećeg“. Prema navedenom, *naučnost sadržaja predmeta se ne dovodi u pitanje*, ali se implicira

- 1) da sporni delovi nisu usklađeni sa uzrastom i naučnim kompetencijama učenika, odnosno
- 2) da izvesne interpretacije naučnih činjenica mogu biti ideološkog karaktera.

Mišljenja smo da su oba argumenta neadekvatna i da nisu zasnovana na stručnim procenama u oblasti pedagogije, psihologije i sociologije, kao i sa sistemskim procesom integracije Referentnog okvira kompetencija za demokratsku kulturu u obrazovni proces.

1) Pitanje uzrasta

Ukoliko bi se učenici isključivo kretali u krugu aktuelnih znanja ne bi bili stimulisani da konstruišu i ko-konstruišu kognitivne kompetencije. Novo razumevanje se formira u sprezi s pitanjima i temama koje problematizuju postojeća znanja i iskustva i otvaraju dalje mogućnosti za njihovo produbljivanje. Samo na taj način se postiže bolje razumevanje gradiva. U okviru predmeta Biologija, učenici osmog razreda su već imali prilike da uče o različitostima u ljudskoj vrsti i mogu da nastave da proširuju i produbljuju ta znanja (kao što spiralni kurikulum po kome biolozi u osnovnim školama rade i predviđa) razmatrajući i navedenu vrstu različitosti u ljudskoj vrsti na koju je Radna grupa reagovala. Navodno sporna lekcija ne samo da doprinosi boljem razumevanju različitosti u okviru ljudske vrste, već je i primerenost ovih sadržaja uzrastu takva da će se učenici

njima svakako u tom periodu baviti, a u školi im treba dati priliku da o tome razgovaraju na najprirodnijem mestu (času Biologije) na najbezbedniji način (u skladu sa naukom, uz podršku stručnog kadra koji ih priprema za „zonu narednog razvoja“ i u skladu sa zakonskim okvirom Republike Srbije koji im obezbeđuje zaštitu od diskriminacije)². Pored toga, dati sadržaj može i otvoriti prostor za razumevanje gradiva koje tek predstoji, posebno na temelju toga što komunicira s kontekstima učenika izvan škole, odnosno s iskustvom i životnom problematikom dece koja koincidira, ali i prevazilazi znanja stečena u školi.

Predznanja učenika predstavljaju kompleksnu kombinaciju stečenih znanja tokom školovanja i znanja i iskustava stečenih izvan obrazovnog sistema. Prvo, učenici su u kontaktu s takvim znanjima kroz lična iskustva izvan škole ili su o njima informisani putem interneta, popularne kulture i mas-medija. Za njih navedena znanja u većini slučajeva nisu nešto novo, ali njihovo uključivanje u udžbenik daje tim savremenim temama i problemima s kojima se adolescenti uveliko suočavaju institucionalno-obrazovni okvir, što jeste svrha formalnog obrazovanja. Dalje, znanje učenika se ne razvija kao pukom „dodavanje“ na već stečena znanja, već kao pregovaranje unutar različitih socijalnih i kulturnih konteksta koji oblikuju iskustvo susreta sa udžbeničkim tekstom, koji je i sam produkt preklapajućih društvenih, ekonomskih i političkih konteksta. U domenu recepcije udžbeničkog znanja, učenici unose sopstvene višeznačne kontekste čitanja koji organizuju proces učenja u uzrastu koji korespondira znanjima, veštinama i sposobnostima koje se usvajaju i razvijaju u 8. razredu. Učenici u adolescenciji, što i jeste tema navodno sporne lekcije, o fenomenu koji lekcija razmatra imaju iskustvene, spontane pojmove koje je potrebno postaviti u naučni kontekst.

2) Pitanje ideologije

Kao što je naznačeno, implicira se

- 1) da izvesne interpretacije naučnih činjenica mogu biti ideološkog karaktera, odnosno
- 2) da su pojmovi koje obrađuje nastavna jedinica „biološki smisao adolescencije (rodni i polni identitet u kontekstu hormonske aktivnosti i individualne genetičke varijabilnosti)“, pre svih, pojmovi ljudskog pola, roda i seksualne orijentacije, predstavljeni na ideološki način.

U istoriji socioloških i filozofskih razmatranja ideologije možemo identifikovati dva tipa određenja ovog pojma³. Prema prvom tipu određenja pojam ideologije „označava pogled na svet ili

---

² Reč je o Ustavu Republike Srbije ([Ustav Republike Srbije \(Ustav Srbije\) \(paragraf.rs\)](#)), Zakonu o zabrani diskriminacije ([Zakon o zabrani diskriminacije \(Zakon o diskriminaciji\) \(paragraf.rs\)](#)), Zakonu o rodnoj ravnopravnosti ([Zakon o rodnoj ravnopravnosti \(paragraf.rs\)](#)) i Strategiji razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine ([Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine: 63/2021-4 \(pravno-informacioni-sistem.rs\)](#)), kojima se garantuje zabrana diskriminacije u čijoj osnovi je pravo na različitost.

³ Hall, Stuart 1996/2006: "The Problem of Ideology: Marxism without Guarantees." In David Morley and Kuan-Hsing Chen (eds.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, New York: Routledge, pp. 24-25; Ostrowski, Marius S. (2022). *Ideology*. Cambridge: Polity Press, str. 1-2

sveobuhvatnu filozofiju, koja se sastoji od integrisanog skupa pojedinačnih i kolektivnih tvrdnji, ciljeva, načela, uverenja i načina mišljenja. Prema drugom tipu određenja, ideologija je „kulturna tehnika koja nas organizuje na načine koji su nepravedni, ili na načine koji iskrivljuju naše razumevanje onoga što je vredno“. Iz navedenog je jasno da je „pojam ideologije gotovo nepomirljivo značenjski podeljen“. U svakodnevnom govoru, pojam ideologije je daleko bliži negativnom određenju, te se 'ideološkim' najčešće nazivaju one ideje i argumenti za koje smatramo da su pogrešni i da navode na rđav put, za koje mislimo da su partikularni, nepotkrepljeni ili arbitrarni, umesto da su opšti, objektivni, precizni. 'Ideologija' se takođe povezuje s materijalnim i kulturnim interesom (nekih posebno moćnih) društvenih grupa, koje sprovode skrivenu, opaku društvenu agendu za koju je karakteristična krstaška militantnost“.

Pojam „ideologija“ nije definisan ni u dopisu NPS, niti je jasnu definiciju pružila radna grupa koju je formirao ZUOV. Uprkos tom što značenje ovog pojma nije eksplicitno navedeno, NPS i radna grupa ZUOV-a su se bez sumnje služili negativnim shvatanjem pojma ideologije kako bi argument koji su izneli bio validan. Tačnije, bilo je nužno da ideologiju razumeju kao skup ideja, uverenja i vrednosnih sudova koji su na neki način štetni, nepravedni, iskrivljuju naša znanja i uverenja i stabilizuju određeni oblik društvene dominacije.

Da je reč o ovakvom shvatanju ideologije najpre upućuju polemike u javnosti. Ako je tako, postavlja se legitimno pitanje kako je moguće da su autori sedam od osam udžbenika uključeni u promociju ne samo nenaučnog, već i opasnog sadržaja. Podsećamo, ipak, da naučnost sadržaja nije dovedena u pitanje. Podsećamo takođe i na to da je prema dopisu Srpskog biološkog društva NPS-u (13.9.22.), ustanovljeno da je navodno sporni deo programa „u potpunosti usklađen sa prihvaćenim teorijama, činjenicama, zaključcima i tumačenjima biološke nauke“. Na kraju, ističemo da obrazovanje i obrazovni programi nisu vrednosno neutralni i da se *ideologija* obrazovnog programa određuje kao „sistem vrednosti, shvatanja i uverenja jednog društva ili jedne društvene grupe, kojim se projektuje kako će obrazovanje biti i kako će se ostvarivati“⁴. Stoga, zastupamo stav da je jedina ideologija koja je prisutna u udžbenicima, ona koja je sadržana i u Ustavu Srbije, a to je zabrana diskriminacije u čijoj je osnovi pravo na različitost.

Kada je reč o vrednostima koje obrazovanje prenosi, osvrnućemo se i na širu sliku nacionalnog obrazovnog sistema koji, *paralelno* sprovodeći cenzuru stručne i naučne misli na koju ovde reagujemo, radi na integraciji Referentnog okvira kompetencija za demokratsku kulturu Saveta Evrope (u daljem tekstu Okvir). Okvir je ključan resurs za podršku razvijanju demokratskih kompetencija kod učenika. Okvir je već postao deo Strategije razvoja obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine⁵ i njegova integracija je u skladu s odredbama ranije usvojenog Zakona o osnovama

---

⁴ Apple, M.W. (1995). *Education and Power*, Routledge: New York.

⁵ [Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine: 63/2021-4 \(pravno-informacioni-sistem.rs\)](https://www.srbija.gov.rs/strategija-razvoja-obrazovanja-i-vaspitanja-u-republici-srbiji-do-2030-godine-63/2021-4)

sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020 i 129/2021) koji u delu Opšti principi obrazovanja i vaspitanja navodi da treba postići: „visok kvalitet obrazovanja i vaspitanja za sve; kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje, zasnovano na tekovinama i dostignućima savremene nauke; primenu dostignuća naučnih disciplina važnih za proces obrazovanja i vaspitanja i prilagođenih uzrasnim i ličnim obrazovnim potrebama svakog deteta, učenika i odraslog“ (član 7, stav 4). Okvir je referentan i za Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 129/2021) i unet je u standarde predmeta Biologija za kraj obaveznog obrazovanja⁶.

Priručnik koji je objavilo Ministarstvo u saradnji sa ZUOV-om pod nazivom „Smernice za integraciju Referentnog okvira kompetencija za demokratsku kulturu u odabrane predmete nacionalnog plana nastave i učenja“⁷ predstavlja još jedan ključni korak u sistemskom pristupu postepene integracije rečenog Okvira, što se direktno reflektuje i u *uvodnim rečima Smernica* koje su pisali direktor ZUOV-a Zlatko Grušanović i predstavnic Ministarstva dr Snežana Vuković. Publikacija pruža sveobuhvatne smernice u implementaciji Okvira u plan nastave i učenja 10 odabranih predmeta s namerom da se daju doprinosi i za ostale predmete u narednom periodu. Smernice su izradili stručnjaci ZUOV-a, predstavnici Ministarstva i Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, te zaključujemo da je cenzura sadržaja sedam navedenih udžbenika Biologije ogroman korak unazad u ovom procesu. U navedenom Priručniku dati su primeri kako se kroz predmetnu nastavu, u skladu sa uzrastom i razvojnim karakteristikama učenika, mogu razvijati i kompetencije za demokratsku kulturu.

Na strani 9. ovog Priručnika stoji: „Sticanje demokratske kulture zadatak je čitave škole. To zahteva da škola usvoji Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao holistički školski pristup, kao zajedničku pozadinu svake nastavne aktivnosti u školi, kako u razredu, tako i izvan njega. To znači podučavanje i učenje o demokratiji i ljudskim pravima, kroz demokratiju i ljudska prava i za generacije budućih građana – demokratija i ljudska prava su predmet obrade u razredu (o), pedagoška smernica za celu školu (kroz) i priprema za učešće kroz praktično iskustvo u školi (za).“

U priručnik je uključen i šematski prikaz kompetencija za demokratsku kulturu sa kompletnim registrom tzv. deskriptora. Demokratske kompetencije se definišu kao „sposobnost da se mobilizuju i koriste relevantni psihološki resursi (naime, vrednosti, stavovi, veština, znanje i/ili razumevanje) da bi se na odgovarajući način i delotvorno odgovorilo na zahteve, izazove i mogućnosti koje predstavljaju demokratske situacije“ (ROKDK, 2018, knjiga 1, str. 32).

---

⁶ [Biologija.pdf \(ceo.edu.rs\)](#)

⁷ [1680a66837 \(coe.int\)](#)

U okviru kompetencija za demokratsku kulturu formulisani su i deskriptori, koji predstavljaju skup pozitivnih opisa vidljivog ponašanja koji može biti korišćen za vrednovanje stepena demokratske kompetentnosti i progresa, za formulaciju opštih kriterijuma za vrednovanje učenika, kao i za izradu kurikuluma i u svrhu pedagoškog planiranja. Korišćenjem deskriptora utvrđuju se tri nivoa postignuća – osnovni, srednji i napredni. Prenosimo ovde ključne deskriptore za oblast o kojoj pišemo, ukazujući na važnost ostanka „spornog“ sadržaja u udžbenicima biologije:

I Vrednosti: Vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava; Vrednovanje kulturne raznolikosti; **vrednovanje demokratije, pravde, poštenja, jednakosti i vladavine prava.**

II Stavovi: Otvorenost prema drugim kulturama, kao i drugim uverenjima, pogledima na svet i praksama; poštovanje; građanski duh; odgovornost; samoefikasnost; tolerancija prema dvosmislenosti.

III Veštine: Autonomne veštine učenja; veštine analitičkog i kritičkog razmišljanja; veštine slušanja i opažanja; **empatija; fleksibilnost i prilagodljivost;** jezičke, komunikativne i višejezičke veštine; **veštine za saradnju;** veštine za rešavanje sukoba.

IV Znanje i kritičko razumevanje: Znanje i kritičko razumevanje sebe (na primer: učenik/učenica „zna da se kritički osvrne na sopstvene vrednosti i uverenja“; „zna da se kritički osvrne na sopstvene predrasude i stereotipe i ono što se nalazi iza njih“; „zna da se kritički osvrne na sopstvene emocije i osećanja u širokoj lepezi situacija“); **znanje i kritičko razumevanje jezika i komunikacije** (na primer: učenik/učenica „zna da objasni kako se društveni odnosi ponekad šifruju jezičkim oblicima koji se koriste u razgovorima (na primer: u pozdravima, načinima obraćanja, korišćenjem poštapalica/psovki)“); **znanje i kritičko razumevanje sveta: politike, prava, ljudskih prava, kulture, kultura, religije, istorije, medija, ekonomija, okoline i održivosti** (na primer: učenik/učenica „zna kritički da se osvrne na korene uzroka kršenja ljudskih prava, uključujući ulogu stereotipa i predrasuda u procesima koji vode ka zloupotrebi ljudskih prava“; „zna da objasni opasnosti od generalizacije ponašanja pojedinaca na celokupnu kulturu“; „zna da se kritički osvrne na razvojnu prirodu pojma ljudskih prava i stalni razvoj ljudskih prava u različitim regionima sveta“; „zna kritički da se osvrne na to da se istorije često prezentuju i uče sa etnocentričke tačke gledišta“).

„Sporni“ pojmovi

Glavna nit u inače zbunjujućim obrazloženjima članova Radne grupe ZUOV o ideološkom sadržaju delova pomenutog udžbenika jeste tvrdnja da isticanje postojanja interseks i transrodnih osoba, kao i osoba ne-heteroseksualne seksualne orijentacije predstavlja *sui generis* „podsticanje“ učenika i učenica, „propagandu“ nad učenicima i učenicama, pa čak i „psiho-socijalni reinžinjeri“ nad učenicima i učenicama *da usvoje rodni identitet* koji bi se razlikovao od njihovog biološkog pola

gotovo po proizvoljnom nahođenju i da usvoje ne-heteroseksualni „obrazac ponašanja“. Nejasno je na osnovu kojih argumenata se iznose ovakve tvrdnje i zaključci.

Prirodne nauke (u prvom redu biologija), društvene nauke (npr. sociologija i psihologija) kao i rodne studije, kao interdisciplinarna grana društvenih nauka, do danas su proizveli mnoštvo dokaza koji potpuno opovrgavaju ovakve uzročno-posledične veze. Istorijska je činjenica da su seksualne i polne/rodne manjine postojale i pre formulisanja pojmova pola, roda i seksualne orijentacije, kao i da su opstajale uprkos kriminalizaciji, fizičkom i verbalnom nasilju, prisilnoj pseudonaučnoj terapiji konverzije i diskriminaciji.⁸ Distinkcija između „pola“ — kada se govori o biologiji — i „roda“ — kada se govori o samoreprezentaciji pod uticajem društvenog, kulturnog i ličnog iskustva predstavlja osnovu naučnog razmatranja fenomena nesaglasja između bioloških i socijalnih manifestacija. Nauka je utvrdila da se seksualna diferencijacija genitalija dešava pre seksualne diferencijacije mozga, što omogućava da one nisu uvek podudarne⁹. Dodatno, razlikovanje pola (muške i ženske osobe) i roda (cisrodne i transrodne, nebinarne osobe) ne implicira konkretnu seksualnu orijentaciju (strejt, gej, lezbo, biseksualna, itd). Jasno razdvajanje pojmova pola i roda predstavlja osnovu naučne analize. Napredak u izučavanju pola i roda se reflektovao upravo u sadržaju sedam udžbenika koji je predstavljen kao sporan, a koji je tu uveden kako bi učenicima predstavio pojmove koji se zasnivaju na poznavanju raznolikosti pola (interseks ili međupolne osobe) i društvenih implikacija uloga tradicionalno zasnovanih na polu (rodne uloge).

Jasno je da izloženost saznanju da postoje interseks i transrodne osobe, kao i osobe ne-heteroseksualne seksualne orijentacije ne može uticati na učenike i učenice da usvoje rodni identitet koji je drugačiji od njihovog biološkog pola ili da usvoje ne-heteroseksualni „obrazac ponašanja“, jer u tom slučaju osobe koje su rođene i vaspitavane od strane roditelja koji su ne-heteroseksualne seksualne orijentacije nikako ne bi mogle da budu heteroseksualne orijentacije, a takvih primera je bezbroj.

U svojim obrazloženjima, povrh toga, upravo članovi Radne grupe iznose neetičke tvrdnje koje se tiču interseks i transrodnih osoba, kao i osoba ne-heteroseksualne seksualne orijentacije. Naime, tvrdi se da su fenomeni interseksualnosti, transrodnosti i ne-heteroseksualnosti predstavljeni na vrednosno-obojen način: tačnije, tvrdi se da su interseksualnost, transrodnost i ne-

---

⁸ Plant, Richard (1986). *The Pink Triangle: The Nazi War Against Homosexuals*. New York, NY: Henry Holt and Company; Stryker, Susan (2008). *Transgender History*, Berkeley, CA: Seal Press.

⁹ Fisher AD, Ristori J, Morelli G, Maggi M. (2018). The molecular mechanisms of sexual orientation and gender identity. *Mol Cell Endocrinol.* 15(467):3-13; Rosseli, C.E. (2017). Neurobiology of gender identity and sexual orientation. *Journal of Neuroendocrinology* 30(7), <https://doi.org/10.1111/jne.12562>; Polderman, T. J., Kreukels, B. P., Irwig, M. S., Beach, L., Chan, Y. M., Derks, E. M., ... & Davis, L. K. (2018). The biological contributions to gender identity and gender diversity: bringing data to the table. *Behavior genetics*, 48(2), 95-108.

heteroseksualnost predstavljeni kao „poželjni“. Nejasno je, međutim, koja je osnova za ovu tvrdnju i šta čini opisivanje ovih fenomena kao vrednosno pozitivno. Upravo suprotno, članovi Radne grupe u svojim načelnim napomenama implicitno sugerišu da su ovi fenomeni, odnosno da su interseks i transrodne osobe, kao i osobe ne-heteroseksualne seksualne orijentacije, čije postojanje je naučna činjenica, nepoželjne ili na neki drugi način štetne po celokupno društvo. Stoga, smatramo obrazloženje članova Radne grupe, na osnovu kojeg zahtevaju i predlažu izmene spornih delova udžbenika, nenaučnim i vođenim partikularnim interesima koji osporavaju pravo na postojanje različitih ljudskih grupa. Štaviše, članovi Radne grupe¹⁰ su stručnoj javnosti poznati kao negatori polnog diverziteta i vokalni zagovornici suzbijanja svakog javnog iskazivanja interseksualnosti, transrodnosti i ne-heteroseksualnosti, te se njihovo imenovanje u Radnu grupu koja treba stručno da oceni sadržaj udžbenika Biologije, može smatrati jasnim indikatorom promocije nenaučnosti i cenzure naučnog sadržaja.

Izradu dokumenta je inicirala Laboratorija za istraživanja roda Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.

U izradi dokumenta učestvovali (*abecednim redom*):

Prof. dr Aleksandar Baucal, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Violeta Bogdanović Šutković, nastavnica sociologije, Peta ekonomska škola "Rakovica", Beograd i Ekonomska škola "Nada Dimić", Zemun

Dr Jelena Čeriman, koordinatorica Laboratorije za istraživanja roda Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Doc. Dr Rastislav Dinić, Departman za filozofiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Prof. dr Mihajla Djan, Laboratorija za genetiku, Odeljenje za biologiju i ekologiju, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Van. prof. dr Bosiljka Đikanović, spec. socijalne medicine, subspec. zdravstvenog vaspitanja, Institut za socijalnu medicinu, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Tamara Džamonja Ignjatović, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu/predsednica Društva psihologa Srbije

---

¹⁰ Šuvaković, U.V. (2021) 'Prilog raspravi o društvenom priznavanju brakolikih i porodicolikih društvenih pojava', *Sociološki pregled*, 55(3), pp. 714-750.

Prof. dr Aleksandra Ilić Rajković, Odeljenje za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Doc. dr Ivana Jakšić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Doc. dr Miloš Jovanović, Departman za sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Aleksandra Knežević, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Dr Marko Konjović, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Katarina Lončarević, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Marija Mandić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Prim dr Marija Obradović, Specijalista ginekologije i akušerstva, Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata Beograd

Prof. dr Ana Pajvančić-Cizelj, Odsek za sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu/Univerzitet u Gracu

Prim dr sc med Mila Paunić, spec. epidemiologije i spec. zdravstvenog vaspitanja, Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata Beograd

Dr Sanja Petrović Todosijević, Institut za noviju istoriju Srbije

Dr Milena Tomasević, spec.opšte medicine, Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata Beograd

Dr Marijana Pešić, spec. opšte medicine i spec. javnog zdravlja, Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata Beograd

Dr Gazela Pudar Draško, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Dr Krisztina Racz, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Melita Randelović, predsednica Nacionalne asocijacije nastavnika/ca građanskog vaspitanja i saradnika/ca

Milica Resanović, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Biljana Stanković, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Biljana Stojković, Katedra za genetiku i evoluciju, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Nada M. Sekulić, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Milica Sekulović, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Van. prof. dr Jelena Simić, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Aleksandar Todosijević, profesor istorije, predsednik UDI EuroClio

Dr Adriana Zaharijević, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Van. prof. dr Miroslav Živić, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu/predsednik Srpskog
biološkog društva